

ВЛАДИМИР АНТИЋ

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД
vantic@bfspc.bg.ac.rsУДК: 091=14'04
ПРИМЉЕНО: 5. 4. 2017.
ОДОВРЕНО: 3. 5. 2017.

**ТИПОВИ ВЕЧЕРЊА У РУКОПИСИМА ПАТМОС 266,
ЧАСНОГ КРСТА 40 И ДРЕЗДЕН А104:
ПРИЛОГ ЗА ТАКСОНОМИЈУ АЗМАТСКИХ ПОСЛЕДОВАЊА**

Сажетак: У чланку се указује на постојање више врста Вечерња у годишњем богослужбеном кругу Азматског типика те се нуди покушај систематизације различитих варијанти последовања. Све варијанте Вечерња које су засведочене у рукописима Синаксара-канонара *Патмос 266*, *Часној Крста 40* и *Дрезден А140* групишу се у следеће категорије: 1. Свакодневно Вечерње, 2. Вечерње недељом, 3. Вечерње у навечерје великих празника — *йарамони*, 4. Вечерње у навечерје Божића, Богојављења и Пасхе са Литургијом Светог Василија Великог и 5. Вечерње и Литургија Пређеосвећених Дарова у току Четрдесетнице. Рад указује на неопходност даљих истраживања Азматског типика који представља темељ целокупног византијског литургијског типа. ► *Кључне речи:* Азматски типик, азматско Вечерње, структура последовања, годишњи богослужбени круг, празнично и свакодневно Вечерње.

1. УВОД

Последовања Азматског типика су од краја 19. века до данас представљала поље интересовања и рада многих научника. Тако су још велики руски литургичари током 19. и почетком 20. века Н. Красносельцев (1845–1898), А. Дмитријевски (1856–1929) и М. Лисицин (1872–1918) почели са објављивањем извора, као и са анализама последовања Азматског типика засведочених у поменутих изворима.¹ Током 20. века више западних истраживача, међу

¹ Види следеће радове: Н. Красносельцев, *Типик церкви Св. Софии в Константинополе (IX в.)*, *Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете* 2 (1892), 156–254; А. Дмитријевский, *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках православного востока I, Түлкі*, Типографія Императорскаго Университета Св. Владимира: Киев 1895, 1–152; М. Лисицын, *Первоначальный славяно-русский Типикон: Историко-археологическое исследование*, Санкт-Петербург 1911, 3–160; А. Дмитриевский, *Древнейшие*

којима пре свега Н. Борџија (1870–1942), Х. Матеос (1917–2003) и М. Аранџ (1930–2008), наставили су рад на овом пољу, те је дошло до расветљавања многих нејасноћа.² Због свог значаја за формирање византијског литургијског типа Азматски типик наставио је да занима истраживаче у Грчкој током 20. века, те су се овим питањем бавили Е. Антонијадис (1882–1962), П. Трџмбелас (1886–1977) и Ј. Фундулис (1927–2007).³ Основна тежња истраживача била је да се дође до потенцијалних реконструкција последовања Азматског типика ради омогућавања њиховог савршавања.⁴ И поред овог плодног рада на пољу парохиског типика, остало је много нерешених питања.

Једно од најновијих истраживања представља рад Н. Милошевића под насловом *Μολιτιῖβωσλω* у коме су први пут дате потенцијалне реконструкције

патриаршије Типикони — Святогробскии иерусалимскии и Великој константинополској цркви: Критико-библиографическое ислелодование, Киев 1907; К. Акентев, *Типикон Велике Цркве, Cod. Drezde A 104* (Subsidia Byzantinorossica 5), Санкт-Петербургское Общество византино-славјанских ислелодований: Санкт-Петербург 2009.

² Види следеће радове: N. Borgia, *Ἐρολόγιον: Diurno delle Chiese di rito Bizantino*, OCP 16 (1929), 153–252; J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église: Ms. Sainte-Croix No 40, xe siècle I*, OCA 165, PIO Roma 1962; J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église, Église: Ms. Sainte-Croix No 40, xe siècle II*, OCA 166, PIO: Roma 1963; M. Arranz, *Les prieres sacerdotales des veupes byzantines*, OCP 37 (1971) 85–124; M. Arranz, *Les prieres presbyterales des matines byzantines: 1e partie: Les prieres*, OCP 37 (1971) 406–36; *2e partie: Les manuscrits*, OCP 38 (1972) 64–115; M. Arranz, *Les prieres presbyterales des Petites Heures dans l'ancien Euchologe byzantin*, OCP 39 (1973) 29–82; M. Arranz, *Les prieres presbyterales de la "Pannychis" de l'ancien Euchologe byzantin et la "Panikhida" des defunts: I^e partie*, OCP 40 (1974) 314–343; *IIe partie*, OCP 41 (1975) 119–139. M. Arranz, *Les prieres presbyterales de la "Pannychis" de l'ancien Euchologe byzantin et la "Panikhida" des defunts, y: La maladie et mort du chretien dans la Liturgie*, Conférences Saint-Serge 1974, (Bibliotheca "Ephemerides Liturgicae", Subsidia 1), Edizioni Liturgiche: Roma, 1975, 31–82; M. Arranz, *Les prieres presbyterales de la Tritoekti de l'ancien Euchologe byzantin: I^e partie: Textes et documents et documents*, OCP 43 (1977) 70–93; *IIe partie: Essai de commentaire*, OCP 43 (1977) 335–354; M. Arranz, *L'office de l'Asmatikos Hesperinos ("veupes chantees") de l'ancien Euchologe byzantin: I^e partie: Les prieres*, OCP 44 (1978) 107–130; *IIe partie: La psalmodie*, OCP 44 (1978) 391–419; M. Arranz, *L'office de l'Asmatikos Orthros ("matines chantees") de l'ancien Euchologe byzantin*, OCP 47 (1981) 122–157. Новија истраживања на овом пољу: А. Lingas, *Sunday matins in the Byzantine cathedral rite: music and liturgy* (неодјављена докторска дисертација), University of British Columbia: Vancouver 1996; G. Hanke, *Vesper und Orthros des Kathedralritus der Hagia Sophia zu Konstantinopel Eine strukturanalytische und entwicklungsgeschichtliche Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung der Psalmodie und der Formulare in den Euchologien* (неодјављена докторска дисертација), Philoshopisch-Theologische Hochschule St. Georgen: Frankfurt am Main 2002.

³ Види следеће радове: П. Ν. Τρџмπέλας, *Μικρόν εὐχολόγιον, τόμος Β', Ἀθήναι*, 1998; 'Ε. Ἀντωνιάδου, *Περὶ τοῦ ἀσματικῆς ἢ βυζαντινῆς κοσμικῆς τυπικῆς τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἡμερονυκτικῆς προσευχῆς*, *Θεολογία* 20 (1949), 704–724, *Θεολογία* 21 (1950), 43–56, 180–200, 339–353, 526–540 и *Θεολογία* 22 (1951), 386–401, 557–565. 'Ι. Φουντούλη, *Λειτουργικὴ Α', Θεσσαλονίκη*, 1993; 'Ι. Φουντούλη, *Κείμενα λειτουργικῆς Α' Ἀκολουθίας τοῦ νυθημέρου*, *Θεσσαλονίκη* 1994. Ново истраживање на овом пољу даје Д. Балајоргос који се бавио појачком традицијом Азматског типика. Види Д. Μπαλαγεώργου, *Ἡ ψαλτικὴ παράδοση τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ βυζαντινοῦ κοσμικῆς τυπικῆς*, *ΙΒΜ: Ἀθήνα* 2001.

⁴ Види поретке панихиде и тритектија: 'Ι. Φουντούλη, *Κείμενα λειτουργικῆς Α'*; Такође, види и музичке аранжмане појаних елемената последовања панихиде и тритектија: Α. Ἀλιγιζάκης, *Μελωδίατα ἀσκήσεων λειτουργικῆς*, *Ἐκδόσεις Γ. Δεδούσης*; *Θεσσαλονίκη* 1992; Γ. Στάθη, *Πανυχίς*, *ΙΒΜ: Ἀθήνα* 1999. и Γ. Στάθη, *Τριτέκτη*, (Λατρείολογήματα 2) *ΙΒΜ: Ἀθήνα* 2000.

Јутрења и Вечерња у виду поредака за савршавање последовања, као и Панихиде и Тритектија које је претходно већ начинио Фундулис.⁵ Поменутом реконструкцијом, међутим, узета је у обзир седмична варијабилност елемената азматских последовања из перспективе смене антифона и припева у њиховом склопу. Приликом наведене реконструкције нису узете у обзир промене у структури последовања на нивоу годишњег богослужбеног циклуса, или су пак само узгред поменуте. Наш рад би требало да истражи промене унутар структуре Вечерња у Азматском типичу на нивоу годишњег богослужбеног круга и тако допуни претходна истраживања. Истовремено, дајемо предлог класификације типова Вечерња унутар Азматског типика.

2. ИЗВОРИ И МЕТОДОЛОГИЈА

2. 1. Извори

Истраживање структуре последовања Вечерња у синаксарима-канонарима *Паџмос 266*, *Часној Крстѝа 40* и *Дрезден А104* омогућено је научним и (у одређеној мери) критичким издањима ових рукописа. Када су у питању поменути извори, у науци често називани „Азматским типичима”, треба истаћи да они нису настали као типичи, тј. као систематични и заокружени зборници прописа о богослужењу. Они су саставни делови лекционара и садрже пре свега перикопе распоређене за читање у оквиру система црквене године. Осим система читања, они обухватају и: а) напомене о прокименима и алилујарима који су у вези са поменутиим светописамским читањима, б) мање или више детаљне напомене о самом богослужењу и в) текстове појединих химни.⁶ Наведене напомене су оскудније онда када су у питању стандардне форме последовања, тј. познатији обрасци. Са друге стране, када у богослужењу долази до извесних промена које су везане за празнична богослужења, напомене које налазимо у синаксарима-канонарима постају детаљније. Управо присуство ових описа у поменутиим изворима даје нам могућност да детаљније анализирамо последовања Азматског типика. Следи кратак опис рукописа.

2.1.1. *Паџмос 266*

Рукопис *Паџмос 266* налази се у библиотеци манастира Светог Јована Богослова на Патмосу. Писан је на пергаменту, грчким минускулним писмом са размеђа 9. и 10. века, а садржи 242 листа.⁷ Х. Матеос га датира на крај деветог

⁵ Види Н. Милошевић, *Молишвостлов*, ПБФ ИТИ: Београд 2012, 136–174.

⁶ О развојном путу типика, заснованом на темељу устројства канона библијских читања, види на пример: С. Удипариповић, *Бојослужбени круј читњања свейтойисамских одељака — йорекло, изазови и йерсейктивне (II део)*, у: Б. Шијаковић (прр), Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, Зборник радова 12, ПБФ: Београд 2012, 42 (фуснота 18).

⁷ Види J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Église I, V*.

или почетак десетог века. Објавио га је А. Дмитријевски у првом тому својих *Описа*.⁸ У поменутом издању Дмитријевски даје и примедбе на основу других рукописа.⁹ Сам текст синаксара-типикона *Паџмос 266* је непотпун. На почетку, као и на појединим местима у средини, недостају поједини листови.¹⁰ Садржај рукописа је следећи: од почетка до листа 186а налази се синаксар,¹¹ док је од 186б до 242 дат канонар.¹² Овај извор садржи велики број сведочанстава о утицају палестинске, тј. монашке праксе на Азматски типик.

2.1.2. Часној Крстѡа 40

Рукопис *Часној Крстѡа 40* се налази у манастиру Часног Крста у Јерусалиму. Писан је на пергменту, грчким минускулним брзописом 10–11. века.¹³ Садржи 246 листова и датирани је у 10. век (рукопис је са краја 10. века, али је преписан са протографа писаног у првој половини истог века).¹⁴ Синаксар-канонар издао је Х. Матеос под насловом *Типикон Велике Цркве*.¹⁵ У овом издању Матеос је дао и критички апарат на основу других сличних рукописа, међу њима и рукописа *Паџмос 266*. Садржај рукописа је следећи: од листа 1 до 214б рукопис садржи синаксар, а од 215а до 242а канонар. У њему налазимо најмањи број елемената који сведоче о утицају монашке праксе на поредак Велике Цркве.

2.1.3. Дрезден А104

Рукопис *Дрезден А104* налази се у Краљевској библиотеци у Дрездену. Данас је у изузетно лошем стању и није могуће његово истраживање.¹⁶ Доступан је на основу описа сачуваног у архиви А. Дмитријевског који је издао К. Акентјев.¹⁷ Садржи 186 листова писаних литургијским унцијалом, који од 121б до 180 листа прелази скоро у брзопис, на основу чега се може претпоставити

⁸ Види А. Дмитријевский, *Описаніе литургическихъ рукописей I*, 1–152.

⁹ Види А. Дмитријевский, *Описаніе литургическихъ рукописей I*, 152–172.

¹⁰ Види А. Дмитријевский, *Описаніе литургическихъ рукописей I*, 1–152. J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Eglise I*, V.

¹¹ Термином *Синаксар* се у изворима означава каталог светописамских читања према годишњем кругу месецослова.

¹² Термин *Канонар* овде означава каталог читања из књига Светог Писма према покретном годишњем кругу празника.

¹³ Види J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Église I*, IV.

¹⁴ V. Grumel, *Le Typicon de la Grande Église d'après le manuscrit de Sainte-Croix: datation et origine*, *Analecta Bollandiana* 85, 1967, 45–57.

¹⁵ J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Église I и II*.

¹⁶ Рукопис је у изгорео у пожару током Другог светског рата. Остао је у угњенисаном стању и није га могуће истраживати будући да би се у потпуности дезинтегрисао у случају листања. Види К. Акентјев, *Типикон Великой Церкви Cod. Dresde A 104*, 4.

¹⁷ К. Акентјев, *Типикон Великой Церкви Cod. Dresde A 104*, 22.

да су га писала два преписивача.¹⁸ Датиран је у 11. век.¹⁹ За разлику од друга два извора који су настали у Јерусалиму, овај рукопис написан је у неком од константинопољских скрипторија.²⁰ Рукопис *Дрезден А104* садржи следећу структуру: пасхални циклус канонара од листа 1 до 37, потом је уметнут апостол од 37 до 121б, док се од 121б до 133 налази великопосни део канонара, а синаксар се налази од 133 до 183 листа рукописа. Овај рукопис садржи највећи број трагова утицаја монашког богослужења на поредак Азматског типика.

Поређењем структуре ова три извора примећује се да *Пајмос 266* и *Часној Крста 40* имају идентичну структуру, која подразумева да се најпре дају читања и богослужбене примедбе синаксара, тј. mineјског круга, а потом великопосног и пасхалног канонара. Рукопис *Дрезден А104*, међутим, садржи следећу структуру: пасхални циклус — великопосни циклус — синаксар. Ово га доводи у везу са неким старијим изворима, који представљају сведочанства о ранијој етапи у развоју византијског богослужења.²¹

2.2. Методологија

Приликом реконструкције самог последовања азматског Вечерња послужили смо се већ поменути радovima који су се бавили темом азматских последовања. Руководили смо се издањем поретка азматског Вечерња Ненада Милошевића у његовом *Молићвослову*, које је најкомплетније и најсвеобухватније. Милошевићево истраживање допунили смо нашим резултатима како бисмо указали на оно што је карактеристично за сваки од типова Вечерња. Како су у поменутом *Молићвослову* азматска последовања издата у виду текстова спремних за богослужбену употребу, ми нисмо у потпуности пратили такав начин излагања, већ смо приказивали њихову сведену (поједностављену) структуру.²² На појединачним елементима смо се задржавали само онда када је било потребно да се укаже на суштинске сличности или разлике у погледу разумевања њихове функције.

Приликом овог истраживања послужили смо се методом структуралне анализе којом смо обрадили шеме азматског Вечерња.²³ На основу анализе вари-

¹⁸ К. Акентьев, *Типикон Великой Церкви Cod. Dresde A 104*, 32.

¹⁹ Протограф са кога је преписан овај рукопис морао је настати пре 1084. године, будући да синаксар не садржи помен Света Три Јерарха 30. јануара. Види К. Акентьев, *Типикон Великой Церкви Cod. Dresde A104*, 22.

²⁰ К. Акентьев, *Типикон Великой Церкви Cod. Dresde A 104*, 30.

²¹ К. Акентьев, *Типикон Великой Церкви Cod. Dresde A 104*, 28.

²² Милошевић у свом *Молићвослову* излаже Вечерње са комплетним текстом јектенија, молитава, антифона и химни, као и читања за азматско Вечерње. У нашем истраживању ми смо ове поретке редукovali на приказивање структуре и појединачних елемената последовања.

²³ О методу структуралне анализе богослужбених елемената види више: R. Taft, *The Structural Analysis of Liturgical Units: An Essay od Methodology*, у: *Beyond East and West: Problems in Liturgical Understanding*, Second revised and enlarged edition (Edizioni Orientalia Christiana) PIO: Rome 1997, 187–202.

јабилности елемената и структура богослужења годишњег круга, приказали смо структуре различитих типова Вечерња у нашим изворима. На крају дајемо и једно поређење свих ових структура у виду табеле, указујући на разлике које нам дају основа за даља истраживања о историјском развоју поретка Вечерња.

3. КЛАСИФИКАЦИЈА АЗМАТСКОГ ВЕЧЕРЊА

У складу са рукописима који представљају изворе за реконструкцију азматског Вечерња закључујемо да су у периоду од 9. до 14. века постојали следећи типови Вечерња унутар Азматског типика:

- 1) Свакодневно Вечерње;
- 2) Недељно Вечерње;
- 3) Вечерње уочи великих празника — *йарамони*;²⁴
- 4) Вечерње уочи Божића, Богојављења и Пасхе са Литургијом Светог Василија Великог;
- 5) Вечерње и Литургија Пређеосвећених Дарова у току Четрдесетнице.²⁵

Према Г. Ханкеу, који се бавио фактором варијабилности форме Вечерња, ове разлике у структури последовања на нивоу богослужбене године сведоче о чињеници историјског развоја поменутог богослужења.²⁶ У складу са методологијом компаративне литургије, ова варијабилност посебно је значајна у случају важних периода црквене године, као што су Четрдесетница и велики празници.²⁷ Међутим, у овом раду нећемо се бавити историјском анализом елемената последовања, већ ћемо на основу реконструкције последовања понудити њихову класификацију.

У наставку ћемо изложити поредак сваког од наведених типова Вечерња према сачуваним сведочанствима, при чему ћемо приказати сведену (упрошћену) структуру последовања. Комплетна реконструкција последовања азматског Вечерња може се наћи у *Молићвослову* Н. Милошевића.²⁸

²⁴ Грчки термин *η παραμονή* (обавезивање на пребивање у некој служби или послу, пребивање на једном месту) у богослужбеној употреби означава дан који претходи неком празнику, на вечерје празника.

²⁵ Упореди са Матеосовим закључком о поретку Вечерња: J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Eglise I*, XXII.

²⁶ Види анализу ове варијабилности и њено тумачење као кључа за реконструкцију старијих форми Вечерња: G. Hanke, *Vesper und Orthros des Kathedralritus*, 403.

²⁷ Види А. Baumstark, *Das Gesetz der Erhaltung des Alten in liturgisch hochwertiger Zeit*, *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* 7 (1927), 1–23; А. Baumstark, *Liturgie comparee: Principes et Méthodes pour l'étude historique des liturgies chrétiennes*, Chevetogne 1953, 30. За више података о методама компаративне литургије код Баумштарка Види R. Taft, *Anton Baumstark's Comparative Liturgy Revisited*, у: Robert F. Taft, S.J./Gabriele Winkler, *Acts of the International Congress Comparative Liturgy Fifty Years after Anton Baumstark (1872–1948)*, Rome, 25–29 September 1998, (OCA 265), PIO: Rome 2001, 191–232.

²⁸ Н. Милошевић, *Молићвослов*, 145–174.

3.1. Свакодневно Вечерње

3.1.1. Почетно појање њсалама у нартексу:²⁹

- Блајословено Царство;³⁰
- Мирна или велика синапта;³¹
- Молитва првог антифона;³²
- Први стални антифон, псалам 85. са припевом: *Слава Теби, Боже*;³³
- Мала синапта;³⁴
- Молитва другог антифона;³⁵
- Други променљиви антифон;³⁶

²⁹ Јутрење и Вечерње Азматског типика уобичајено су почињали у нартексу. Међутим, прашично Јутрење је појединим данима почињало на амвону. Види J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Eglise I*, 20.

³⁰ Класични почетак последовања Азматског типика *Блајословено Царство* првобитно није записиван у евхологионима. Основни разлог за одсуство овог почетног благослова у изворима представља пракса да се не бележе општепознати елементи последовања. Због ове чињенице, први помени възгласа *Блајословено Царство* срећу се тек од 10. века: Гротаферата Г. β. 10, 33б, 35б, 37а и 38б. За остале изворе види Ненад Милошевић, *Молићвослов*, 145.

³¹ Назив за овај скуп ђаконских прозби у изворима гласи *Мирна* или *велика синајџа* (од грчке речи συνάπτεω у значењу спајати). Термин *јекџенија* (од грчког ἐκτείνω што значи растезати) резервисан је у рукописним грчким евхологионима као и другим изворима искључиво за *суђубу јекџенију*. У изворима се *Мирна синајџа* јавља релативно касно. Разлог одсуства *Велике синајџе* у евхологионима може бити исти као у случају почетног благослова. Са друге стране, постоји могућност да она није заузимала ову позицију у структури азматског Вечерња све док се није стандардизовао почетни део Литургије са три антифона на њеном почетку. Више детаља о развоју синапти види А. Strittmatter, *Notes on the Byzantine Synapte*, Traditio X (1954), 51–108. За једно од најранијих навођења (10. век) на почетку Вечерња можемо навести Гротаферата Г. β. 10, 26а. За остале помене у грчким евхологионима види Ненад Милошевић, *Молићвослов*, 146.

³² Молитву наводи као *Молићву вечерњих ѡрву* већ кодекс Барберини 336. Иста молитва носи и назив *Молићва ѡрвој антифона светџилничној* (Гротаферата Г. β. 4 и Гротаферата Г. β. 7 из 10. века). Види Н. Милошевић, *Молићвослов*, 147.

³³ Први антифон Вечерња често је у изворима насловљен почетним речима 85. псалма *Прикло-ни, Гојоде*. Види нпр: J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Eglise I*, 3. Више података о начину појања: Н. Милошевић, *Молићвослов*, 148.

³⁴ *Мала синајџа*, односно *мала јекџенија* у савременој српској богослужбеној терминологији. За преглед појављивања у изворима у овом моменту азматског Вечерња, види Н. Милошевић, *Молићвослов*, 148.

³⁵ *Молићва Вечерња група* у рукопису Барберини 336. Уп. Н. Милошевић, *Молићвослов*, 149.

³⁶ Почетни део Вечерња и Јутрења, који је служен у нартексу, садржао је одређени број променљивих псалама. Извори, међутим, нису сагласни у вези са начином смењивања и тачним бројем антифона. Евхологиони, како они старији тако и млађи, као и антифонари позног периода ЕВЕ 2061 и ЕВЕ 2062 (14. и 15 век), дају образац од осам молитава и антифона, док са друге стране синаксари-канонари, односно „Азматски типичи“ *Паймос 266, Часној Крстиа 40 и Дрезден А104*, сведоче да је број антифона који су се смењивали на дневном нивоу износио 25. Променљиви антифони су, према другом начину употребе псалма који сведоче синаксари-канонари, били распоређивани на различит начин између Јутрења и Вечерња током богослужбене године. Тако је у зимском периоду на Вечерњу био заступљен мањи, а на Јутрењу већи број антифона, док је у току летњег периода године било обрнуто. Овакав распоред појања псалама налазимо нпр.

- ♦ Наредних шест антифона који садрже променљиве псалме следе исти овај образац: синапта — молитва — антифон. Осми антифон носи уједно и назив *йелевѿеон*;³⁷
- ♦ Осим наведеног, постојао је и други образац смењивања променљивих псалама, који је подразумевао смањивање и повећавање броја антифона у току црквене године.³⁸ Овај систем предвиђао је појање 25 антифона дневно, што подразумева да је псалтир у једној седмици појан два и по пута.³⁹ Овом приликом дајемо и табелу претходно наведеног распореда антифона коју, уз мање измене, преузимамо од Матеоса.

Табела 1. Распоред антифона према рукопису *Часној Крсиа 40* (10. век)⁴⁰

Период	Број антифона на Јутрењу	Број антифона на Вечерњу
1.9 — 14.9.	12	13
15.9 — 10.10.	13	12
11.10 — 20.10.	14	11
21.10 — 30.10.	15	10
31. 10 — 9.11.	16	9
10. 11 — 19.11.	17	8
20.11 — 6.1.	18	7
7. 1 — 13.1.	17	8
14.1 — 19. 1.	16	9
20.1 — 27. 1.	15	10
Од 28. 1.	14	11
До почетка поста	13	12 ⁴¹
1. недеља поста	12	12
2. и 3. недеља поста	11	12
4. недеља поста	10	12
5. недеља поста	9	12

у рукописима *Паѿмос 266* и *Часној Крсиа 40*. Види А. Дмитриевский, *Описание литургических рукописей I*, passim; J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I и II*, passim.

³⁷ Грчки израз τὸ τελευταῖον (последњи) представља технички термин „Азматског типика“ и означава последњи у низу променљивих антифона у првом делу Јутрења и Вечерња. Реконструкцију распореда антифона према антифонарима ЕВЕ 2061 и ЕВЕ 2062 даје Милошевић. Види Ненад Милошевић, *Молићвослов*, 148–158.

³⁸ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église*, passim.

³⁹ Оба поменута система читања Псалтира, како онај према коме се цео Псалтир прочита једном у току седмице, тако и онај у оквиру кога се цео Псалтир прочита два пута у истом периоду, имамо и у савременом богослужењу. Уп. *Типикон*, Издательский Совет Русской Православной Церкви, Москва 2002, 73.

⁴⁰ Према J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église II*, 220.

⁴¹ Од почетка Четрдесетнице до Вечерња на сам дан Пасхе певано је дванаест антифона на Вечерњу сваког дана када није служена Пређеосвећена.

Период	Број антифона на Јутрењу	Број антифона на Вечерњу
6. недеља и Страсна седмица	8	12
Од Васкрсног понедељка	7 ⁴²	13
Од 1. 5.	7	14
Током маја	7	15
До 3. 6.	7	16
Од 4. 6.	7	17
Од 11. 6.	7	18
Од понедељка после 16. 7.	8	17
Од 31.7.	9	16
Од 14.8.	10	15
Од 1.9.	11	14

3.1.2. Улазак у цркву:⁴³

- Светилнични 140. псалм (псалм светиљке) са кекрагаром или тропаром празника;⁴⁴
- Вход у време појања входног стиха: *Јер Теби, Господе ујравих очи своје* (Пс 140,8);⁴⁵
- Прокимен;⁴⁶
- Велика (сугуба) јектенија;⁴⁷
- Мала синапта;

⁴² Током периода од Пасхе до Педесетнице на сваком Вечерњу било је певано седам антифона.

⁴³ Други део последовања вршен је у самом храму. Чтеци, појци и остали клирици настављали су појање псалама на доле. Појање прокимена, антифона, читања као и ђаконске прозбе проишле су са амвона. Види Н. Милошевић, *Молићвослов*, 148–158.

⁴⁴ *Кекрајар* представља кратки тропар који је певан као припев 140. псалма. Текст *кекрајара* видети у: Н. Милошевић, *Молићвослов*, 134. О празницима као и споменима светих *кекрајар* је замењиван тропаром празника или светога. Види као пример тропар на 140. псалму на Вечерњу 1. септембра или уочи Мале Госпојине: J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 3, 18.

⁴⁵ Треба приметити да овај стих који представља *входноје* Вечерња у складу са касним изворима изводи један појак на посебан начин. Види Н. Милошевић, *Молићвослов*, 160.

⁴⁶ За изворе који *џрокимен* смештају у овај моменат Вечерња види Н. Милошевић, *Молићвослов*, 160. На овом месту су у току Четрдесетнице уметана два посебна прокимена и читања, које срећемо и у савременом Вечерњу. Види у приказу структуре Пређеосвећене ниже 3.4.2.

⁴⁷ Читав следећи низ елемената почевши од *Сујубе јектеније* па до почетка *џрозди за катихумене* представља сегмент који потиче из литијних последовања (тзв. стационарне Литургије). Уношење ових елемената из последовања литије у сам поредак Вечерња историјски се смешта у средњу етапу развоја Азматског типика — у период иконоборства. На овакав закључак наводи и присуство 114, 115. и 116. псалма у *Канону псалама Велике Цркве* патријарха Антима (535–536). Како у поменутом канону недостају сви псалми који су употребљавани као фиксни антифони богослужења, можемо закључити да њихово присуство у истом канону променљивих псалама у 6. веку значи да они у том тренутку још увек нису представљали фиксни елемент последовања Вечерња. Сличан развој фиксирања антифона везаних за процесije (литије) у структури богослужења представљају и три антифона Литургије. Уп. G. Hanke, *Vesper und Orthros des Kathedralritus*, 352–358. Када су у питању извори на основу којих се врши реконструкција последовања видети Н. Милошевић, *Молићвослов*, 161.

- Молитва првог малог антифона;⁴⁸
- Први мали антифон: 114. псалам са тропаром *Молићвама Бојородице, Сјасе, сјаси нас*;
- Мала синапта;
- Молитва другог малог антифона;
- Други мали антифон: 115. псалам са тропаром *Сјаси нас, Сине Божји, који ти њевамо: алилуја*; на *Слава: Јединородни Сине*; на *И сага: Преславну Божију Мајер*;
- Мала синапта;
- Молитва трећег малог антифона;
- Трећи мали антифон: 116. псалам са тропаром *Свети Боже, Свети Крејки, Свети Бесмртни, њомилуј нас*.

3.1.3. Појединачне молићве за различитије сјалеже верних и оићусиј:⁴⁹

- Јектенија за катихумене и отпуст катихумена;⁵⁰
- Молитва отпуста катихумена;⁵¹

⁴⁸ Молитве три мала антифона представљају елемент који у савременом богослужењу преживљава унутар коленопреклоног Вечерња на Педесетницу. Молитвама три мала антифона на коленопреклоном Вечерњу додају се и посебне молитве. Види Н. Милошевић, *Молићвослов*, 163. Клечања у храму које је на Истоку било забрањено од Васкрса до Педесетнице, бива поново допуштено од Вечерња на Педесетницу. Почетак клечања на последовањима смешта се управо после входа наведеног Вечерња и до данас илуструје древну везу између јектенија, молитава и клечања у византијском литургијском типу, која је постепено ишчезла а данас опстаје само у поменутом случају. Почетак, као и престајање клечања после входа Вечерња сведочи и канонско предање. Тако 90. канон Петогештог сабора прецизира да забрана клечања недељом и током периода од Пасхе до Педесетнице почиње у суботу после входа на Вечерњу, а завршава се у недељу после входа свештеника у олтар. Види *Светићени канони Цркве* (А. Јевтић прр и прев), ПБФ: Београд (и др) 2005, 191.

⁴⁹ Последњи део вечерњег богослужења представља скуп јектенија, молитава и отпуста разних сталежа верних. Молитве за катихумене и друге сталеже верних спомињу и најстарији извори који указују на то да су исте биле део Јутрења, Вечерња, као и Литургије још у 4. веку. Види опис Вечерња и Јутрења код Етерије и у Апостолским установама: Етерија, *Itinerarium* 24, 2: P. Maraval, Egerie, *Journal de voyage*, (SC 296), Cerf: Paris 1982, 237, и *Constitutiones Apostolicae* 8, 35–39: M. Metzger, *Les Constitutions Apostoliques, Introduction, texte critique et notes*, Tome III, (SC 336) Cerf: Paris 1987, 246–255. Овај део богослужења био је врло садржајан у најранијем периоду развоја богослужења. Тако у 4. веку видимо да су у овом тренутку произношене молитве за катихумене, опседнуте, оне који се спремају за просветљењење, покајнике и верне. Временом је број сталежа за које се Црква моли умањен и задржане су молитве за катихумене и оне који се припремају за просветљење (крштење). У наставку, и ове прозбе постепено почињу да бивају изостављане, те се у последњој фази развоја јектеније за катихумене више не налазе у оквиру поретка Јутрења и Вечерња. Изузетак представља једино употреба поменуте јектеније и молитве у Златоустовој и Василијевој Литургији, као и у служби Пређеосвећених дарова, када се, макар у пракси словенских цркава, ове јектеније и молитве употребљавају. Види више о јектенијама за катихумене у оквиру Јутрења и Вечерња Азматског типика у јелинском и словенском богослужбеном предању у следећем раду: Н. Ф. Красносельцев, *К истории православного богослужения: По поводу некоторых церковных служб и обрядов ныне не употребляющихся* (*Материалы и исследования по рукописям Соловецкой библиотеки*), Казань 1889, 104–133. Српски превод чланка у: Н. Красносельцев, *Молићве за олашине у сасиаву Јућрења и Вечерња и Чин олашине на Велики њећак*, у: С. Убипариповић (прр)/М. Пуача (прев), Н. Красносельцев, *Путевима богослужбеног хода Православне Цркве кроз историју*, Каленић: Крагујевац 2015, 115–143.

⁵⁰ Уп. Н. Милошевић, *Молићвослов*, 168.

⁵¹ Следи и јектенија за просветљиване која је коришћена у току Четрдесетнице, али је овде не наводимо како бисмо указали на стандардну форму свакодневног Вечерња. Свакако да је извор-

- Мала јектенија;⁵²
- Молитва прва верних;⁵³
- Мала јектенија;⁵⁴
- Молитва друга верних;⁵⁵
- Прозбена (завршна) јектенија;⁵⁶
- Молитва отпуста;⁵⁷
- Молитва главопреклона;⁵⁸
- *У миру изиђимо.*⁵⁹

3.2. Недељно Вечерње

Поредак Вечерња у недељу увече разликује се једино по томе што почетно појање псалама у нартексу садржи само један антифон из система променљивих антифона, и то псалам 103.⁶⁰ Вход на Вечерњу представљао је гранични моменат почетка празновања. Ово нам сведоче молитве коленопреклоног Вечерња у недељу Педесетнице, које се додају молитвама малих антифона. То је древно сведочанство о томе да је клечање било заступљено у византијском богослужењу.⁶¹

3.3 Вечерње великих празника — парамони⁶²

3.3.1. Почейно појање псалама у нартексу:⁶³

- *Блајословено Царсѿво;*
- Мирна синапта;
- Молитва првог антифона;
- Први стални антифон, псалам 85. са припевом: *Слава Тебѿ, Боже;*
- Мала синапта;

но представља елемент Вечерња у периоду интензивних припрема за крштење после 4. недеље Великог поста, о чему види Н. Милошевић, *Молийвослов*, 169.

⁵² Уп. Н. Милошевић, *Молийвослов*, 170.

⁵³ Уп. Н. Милошевић, *Молийвослов*, 171.

⁵⁴ Уп. Н. Милошевић, *Молийвослов*, 171.

⁵⁵ Уп. Н. Милошевић, *Молийвослов*, 171.

⁵⁶ Уп. Н. Милошевић, *Молийвослов*, 171.

⁵⁷ Ова молитва се назива *Молийва ойѿуста* у кодексу Барберини 336 из 8. века. Уп. Н. Милошевић, *Молийвослов*, 172.

⁵⁸ Уп. Н. Милошевић, *Молийвослов*, 173.

⁵⁹ Уп. Н. Милошевић, *Молийвослов*, 174.

⁶⁰ Према сведочанству Антифонара ЕВЕ 2061 и ЕВЕ 2062. Види К. Ι. Γεωργίου, 'Η ἑβδομαδιαία ἀντιφωνική κατανομή τῶν ψαλμῶν καὶ τῶν ᾠδῶν εἰς τὰς Ἀσματικὰς Ἀκολουθίας ἑσπερινῆς καὶ ὄρθρου: Ἑλληνικῆς Μουσικῆς Κώδικες 2061–2062 Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, (неодјављена докторска дисертација) ΡΙΟ: Roma 1976.

⁶¹ Види напомену под бројем 48.

⁶² Као пример *парамони*, тј празничног Вечерња, служи Вечерње уочи 1. септембра у рукопису *Часној Крста 40*: J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 3.

⁶³ Поредак је исти као код свакидашњег Вечерња (види 3.1) осим чињенице да се у овом почетном делу Вечерња смањује број променљивих псалама и поје се само *последњи* из групе променљивих антифона. Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église*, 3.

- Молитва последњег (телевтеон) променљивог антифона;
- Телевтеон са припевом који му припада.⁶⁴

3.3.2. Улазак у цркву:⁶⁵

- Светилнични 140. псалом (псалом светиљке) са тропаром на сваком стиху;
- Вход у време појања входног стиха: *Јер Теби, Госноде уйравих очи своје* (Пс 140,8);
- Прокимен;
- Велика (сугуба) јектенија;
  - ♦ Појединим данима је у овом тренутку започињала литија која је подразумевала одлазак из Свете Софије у неку од цариградских цркава која је прослављала годишњицу свог освећења или светога за чији је култ била везана, и тамо је завршавано Вечерње.⁶⁶ Приликом оваквог поретка одређени део клира остајао је у Светој Софији, где је завршавао Вечерње по поретку.⁶⁷
- Мала синапта,⁶⁸
- Молитва првог малог антифона;
- Први мали антифон: 114. псалом са тропаром *Молићвама Бојородице, Сјасе, сјаси нас*;
- Мала синапта;
- Молитва другог малог антифона;
- Други мали антифон: 115. псалом са тропаром *Сјаси нас, Сине Божји, који ѿи ѿевамо: алилуја; на Слава: Јединородни Сине; на И сада: Преславну Божију Мајер*;
- Мала синапта;
- Молитва трећег малог антифона;
- Трећи мали антифон: 116. псалом са тропаром *Свети Боже, Свети Крејки, Свети Бесмртни, ѿмилуј нас*.

3.3.3. Молићве за ѿјединачне сјалеже верних:

- Јектенија за катихумене и отпуст катихумена;
- Молитва отпуста катихумена;
- Мала јектенија;
- Молитва прва верних;
- Мала јектенија;
- Молитва друга верних;

⁶⁴ У касним сведочанствима последњи антифон је замењиван нарочито прилагођеним псалми-ма према категорији светог чији се празнични спомен савршава. Види табелу 8. код Милошевића у којој су изложени поменути антифони према реду светих по рукопису Велика Лавра 165 Θεσ: Н. Милошевић, *Молићвослов*, 135.

⁶⁵ Азматски типичи спомињу и улазак патријарха у овом тренутку празничног Вечерња. Уп. J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 3.

⁶⁶ Види Вечерње 1. септембра или на Малу Госпојину, где је дат и поредак литије: J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 3, 4, 18.

⁶⁷ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 3.

⁶⁸ Поредак Вечерња у наставку одговара свакидашњем. Разлике наступају после главопрекло-не молитве када се додају светописамска читања и тропар.

- Прозбена (завршна) јектенија;
- Молитва отпуста;
- Молитва главопреклона;
- Три читања;⁶⁹
- Отпуститељни тропар појан три пута на амвону са псаламским стиховима;⁷⁰
- Архиђакон: Премудрост и читање до почетка панихиде.⁷¹

3.4. Вечерње са Литургијом уочи Божића, Богојављења и Пасхе

3.4.1. Почейно ѿјање ѿ салама у нарѿексу:⁷²

- Блаѿсловено Царсѿво;⁷³
- Мирна синапта;⁷⁴
- Молитва првог антифона;
- Први стални антифон, псалам 85. са припевом: *Слава Теби, Боже*;⁷⁵
- Мала синапта;
- Молитва последњег (телевтеон) промељивог антифона;
- Телевтеон са припевом који му припада.⁷⁶

3.4.2. Улазак у цркву:

- Светилнични 140. псалам (псалам светиљке):
  - ♦ са припевом на Божић: *Боѿа из ѿеде овајлоћеноѿ*;⁷⁷
  - ♦ на Пасху: *Живѿворно Твоје устѿјање славимо*;⁷⁸
- Вход у време појања входног стиха: *Јер Теби, Госѿоде уѿравих очи своје* (Пс 140,8);⁷⁹

⁶⁹ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 3, 4.

⁷⁰ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 3, 4.

⁷¹ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 4. Ово и слична читања која су била уобичајена за праксу Азматског типика у литератури се назива *ѿроанаѿносис* (ή προανώνωσις или предчитање). Види више о врстама ових читања у склопу Азматског типика: J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église II*, 315.

⁷² Поредак је исти као код свакидашњег Вечерња, осим чињенице да се у овом почетном делу Вечерња смањује број променљивих псалама и поје се само последњи антифон, као и код празничног азматског Вечерња. Види горе поредак празничног азматског Вечерња у одељку 3.3. овог рада.

⁷³ Ово је стандардни почетак азматских последовања. Види више код описа свакодневног азматског Вечерња у одељку 3.1. овог рада.

⁷⁴ Ова позиција Мирне, тј. велике синапте припада позној фази развоја азматских последовања. Види детаље код свакидашњег азматског Вечерња 3.1.

⁷⁵ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 148, 176; J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église II*, 84.

⁷⁶ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 148, 176; J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église II*, 84.

⁷⁷ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 148.

⁷⁸ Овај тропар даје рукопис Пантелејмон 252. Сравни: А. Дмитріевский, *Описание литургических рукописей I*, 132 (фуснота 2).

⁷⁹ Види горе свакодневно Вечерње 3.1.

- Прокимен:⁸⁰ *Госїод се зацари*,⁸¹
- Велика (сугуба) јектенија,⁸²
- Мала синапта;
- Молитва првог малог антифона;⁸³
- Први мали антифон: 114. псалам са тропаром *Молийвама Боїородице, Сїасе, сїаси нас*;
- Мала синапта;
- Молитва другог малог антифона;
- Други мали антифон: 115. псалам са тропаром *Сїаси нас, Сине Божїи, који їи ње-вамо: алилуја*; на *Слава: Јединородни Сине*; на *И сада: Преславну Божију Майїер*,⁸⁴
- Мала синапта;
- Молитва трећег малог антифона;
- Трећи мали антифон: 116. псалам са тропаром *Свейїи Боже, Свейїи Креїки, Свейїи Бесмїїни, їомилуї нас*;
- Прозбена јектенија,⁸⁵
- Седам читања из Старог завета:⁸⁶
  - ♦ Божїи: 1) *Посїање* (Пост 1, 1–13), 2) *Бројеви* (Бр 24, 28–18), 3) *Михеј* (Мих 4,6–5,3), *Анїиифон*: тропар са 86. псалмом, 4) *Исаїја* (Ис 11,1–10), 5) *Јеремија* (Јер 3, 36–4,4), 6) *Данило* (Дан 2, 31–45), *Анїиифон*: тропар са 92. псалмом, 7) *Исаїја* (Ис 9, 5–6).⁸⁷
  - ♦ Богојављење: 1) *Посїање* (Пост 1, 1–13), 2) *Излазак* (Изл 14, 15–29), 3) *Излазак* (Изл 15, 22–16,1), *Анїиифон*: тропар са 66. псалмом, 4) *Осија* (Ос 3, 7–17), 5) *Четїврїи о Царевима* (2Цар 2, 4–14), 6) *Четїврїи о Царевима* (2Цар 5, 9–14), *Анїиифон*: тропар са 92 псалмом, 7) *Исаїја* (Ис 1, 16–20).⁸⁸
  - ♦ Пасха: 1) *Посїање* (Пост 1,1–5), 2) *Исаїја* (Ис 60,1–16), 3) *Излазак* (Изл 12,1–11), *Прокимен*: псалам 26 (1а), 4) *Јона* (Јон 1,1–4,11), 5) *Исус Навин* (ИНав 11, 58–15а),

⁸⁰ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 148.

⁸¹ Види А. Дмитрієвский, *Описаніе литургическихъ рукописей I*, 35.

⁸² Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 148.

⁸³ „И три мала антифона“ на Божїи и Богојављење. Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 148. Види А. Дмитрієвский, *Описаніе литургическихъ рукописей I*, 40. Три мала антифона на овом месту на Литургији на Велику суботу не помиње ниједан доступни извор.

⁸⁴ Види А. Дмитрієвский, *Описаніе литургическихъ рукописей I*, 35.

⁸⁵ Види А. Дмитрієвский, *Описаніе литургическихъ рукописей I*, 152; J. Mateos, *Le Le Typikon de la Grande Église I*, 148.

⁸⁶ Азматски типик за сва три дана у које се савршава поменути поредак Вечерње Литургије предвиђа седам читања. Рукопис *Часної Крстїа 40* за Богојављење и Пасху даје додатна читања, али уз напомену да се она читају само у случају да патријарх није завршио са крштавањем. Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 178.

⁸⁷ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 148.

⁸⁸ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 176. На Богојављење су додавана и следећа читања и прокимени у случају да патријарх није завршио чин крштења: 8) *Посїање* (Пост 32, 2–11), 9) *Изласка* (Изл 2, 5–10), 10) *Судија* (Суд 6, 36–40), 11) *Трећа о царевима* (1Цар 18, 30–39) и 12) *Четїврїи о царевима* (2Цар 2, 19–22).

6) *Излазак* (Изл 13, 20–14, 31), *Химна изласка* (Изл 15, 1а), 7) *Софонија* (Соф 3, 8–15), 8) *Данило* (Дан 3,1–51) и *Химна њри младића* (Дан 3, 57).⁸⁹

3.4.3. Анџифони и чишања лиџруије:⁹⁰

- Мала јектенија;
- Молитва првог антифона Литургије;
- Први антифон Литургије:⁹¹
  - ◆ Божић: 1. псалам, са припевом: *Застуји ме, Госйоде*;⁹²
  - ◆ Богојављење: 26. псалам са припевом: *Помози ми, Госйоде*;⁹³
- Мала јектенија;
- Молитва другог антифона;
- Други антифон Литургије:
  - ◆ Божић: 2. псалам са припевом: *Молишвама Бојородице*;⁹⁴
  - ◆ Богојављење: 27. псалам са припевом: *Молишвама Бојородице*;⁹⁵
- Мала јектенија;
- Молитва трећег антифона;
- Трећи антифон Литургије:
  - ◆ Божић: 109. псалам са припевом: *Алилуја*;⁹⁶
  - ◆ Богојављење: 28. псалам са припевом: *Алилуја*;⁹⁷

3.4.4. Трисвџо и чишања;

3.4.5. Евхарисџија.

⁸⁹ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église II*, 84. На Литургији на Велику суботу додавана су следећа читања уколико патријарх није завршио крштења: 8) *Трећа о царевима* (1Цар 17, 8–24), 9) *Исаија* (Ис 61, 10–62,5), 10) *Посишање* (Пост 22, 1–18), *Прокимен Псалам* 92; 11) *Исаија* (Ис 61, 1–10), 12) *Четврџа о царевима* (2Цар 4, 8–37) и 13) *Исаија* (Ис 63,11–64,4), 14) *Јермија* (Јер 38, 31–34), 15) *Данило* (Дан 3, 1–51) и *Химна њри младића* (Дан 3, 57). Последње петнаесто читање и *Химна њројице младића* узимани су у тренутку када патријарх заврши крштења у баптистеријуму.

⁹⁰ Структура следећег дела Литургије у потпуности одговара почетном делу празничне Литургије. Врло је карактеристично присуство три антифона на Литургији на навечерја Божића и Богојављења.

⁹¹ Антифони Литургије предвиђени су само за Божић и Богојављење, али не и за Пасху. Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église II*, 90.

⁹² Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 152.

⁹³ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 178.

⁹⁴ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 152.

⁹⁵ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 178.

⁹⁶ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 152.

⁹⁷ Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église I*, 180.

3.5. Вечерња Литургија Пређеосвећених Дарова⁹⁸3.5.1. Почейно појање псалма у нарићексу:⁹⁹

- Блајословено Царсїво;¹⁰⁰
- Мирна синапта;
- Молитва првог антифона;
- Први стални антифон, псалм 85. са припевом: *Слава Теби, Боже*;
- Мала синапта;
- Молитва последњег (телевтеон) променљивог антифона;
- Телевтеон са припевом који му припада.¹⁰¹

3.5.2. Улазак у цркву:

- Светилнични 140. псалм (псалм светиљке) са тропаром или кекрагаром;¹⁰²

⁹⁸ Поредак Литургије Пређеосвећених Дарова азматског типа на српском језику издао је Ненад Милошевић, према ком издању овде и наводимо саму структуру. Види Н. Милошевић, *Азматска Лиџурџија Пређеосвећених Дарова*, у: Б. Шијаковић, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати 11 (2012) 62–72. Реконструкција поретка у овом издању учињена је на основу следећих извора који су релевантни за поредак Азматског типика: Евхологиона Барберини 336 из 8. века (издање: S. Parenti/E. Velkovska, *L'Eucologio Barberini* gr. 336, Roma 1995), Евхологиона Синај Гр NE/МГ 22 из 9. века (издање: Gabriel Radle, *Sinai Greek NE/МГ 22: Late 9th /Early 10th Century Euchology testimony of Liturgy of St. John Chrysostom and Liturgy of the Presanctified Gifts in the Byzantine Tradition*, Bollettino della badia greca di Grottaferrata 8 (2011), 169–221), Грогаферата Г.β. VII из 10. века (издање: G. Passarelli, *L'Eucologio Cryptense* Г.β. VII (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 36), Θεσσαλονίκη 1982), Канонара-синаксара *Часној Крстїа 40* из 10. века (издање: J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église II*), као и Дерезден А104 из 11. века (издање: К. К. Аментьев, *Типикон Великой Церкви — Cod. Dresde A 104*). Када је у питању порекло и историјски развој Пређеосвећене Литургије види следеће студије: Δημητρίου Μωραΐτου, *Ἡ Θεία Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων*, Θεσσαλονίκη 1955; Π. Ν. Τρεμπέλας, *Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι κατὰ τοῦς ἐν Ἀθήναις Κωδικάς*, Ἀθήναι (1935), 1982, 199–240; Ἴ. Φουντούλη, *Ἡ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων καὶ αἱ ἐυχαὶ τῶν ἀντιφώνων τοῦ Λυχικοῦ*, Ἐπιστημονικὴ Ἑλετηρική Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 11, Θεσσαλονίκη 1966; Н. Д. Успенский, *Литургия Преждеосвященных Даров (Историко-литургический очерк)*, у: Богословские труды 15 (1976), 146–148, српски превод: Н. Успенски, *Лиџурџија Пређеосвећених Дарова*, у: Н. Успенски, *Изабрана литургијска дела*, Шибеник 2008, као и дисертацију S. Aleksopoulos, *The Presanctified Liturgy in the Byzantine Rite A Comparative Analysis of its Origins, Evolution, and Structural Components* (Liturgia Condenda 21), Peeters: Leuven, 2009. О Пређеосвећеној литургији у јужнословенским и српским евхологионима види Т. Афанасјева, *Славянская литургия Преждеосвященных Даров XII-XV вв, Текстология и язык*, Санкт-Петербург 2004, као и В. Вукашиновић, *Српско доослужење: Сїудије из лиџурџијске теологије и љраксе код Срда*, ЕУО епархије Жичке: Краљево (и др) 2012, 26–31, 81–91.

⁹⁹ Почетно појање псалма у нартексу садржи мањи број антифона слично празничном Вечерњу-џарамони. Ово је последица литургијског конзервативизма периода Четрдесетнице који се огледа у држању древнијег дредања. Види Н. Милошевић, *Азматска Лиџурџија Пређеосвећених Дарова*, 67.

¹⁰⁰ Читав поредак од почетног благослова до входа одговара поретку који срећемо у склопу Вечерња уочи великих празника. Види горе 3.3.1.

¹⁰¹ Последњи антифон из броја антифона предвићених за употребу тога дана у складу са распоредом појања Псалтира.

¹⁰² Исти тропар који се појао на 50. псалму Јутрења појан је и на овом месту према Азматском типку из 10. века. Види J. Mateos, *Le Typikon de la Grande Église II*, 10, 12. Посебне тропаре који су певани на Пређеосвећеној Литургији у току Четрдесетнице налазимо у Евхологиону Грогаферата Г.β. VII из 10. века (G. Passarelli, *L'Eucologio Cryptense*, 153–154). Види Н. Милошевић, *Азматска Лиџурџија Пређеосвећених Дарова*, 71.

- Вход у време појања входног стиха: *Јер Теби, Господе ујравих очи своје* (Пс 140, 8);
- Прокимен читања;¹⁰³
- Читање из Постања;¹⁰⁴
- Прокимен читања;
- Читање из Прича Соломонових;
- Да исправитсја (псалам 140. појан респонзоријално);
- Велика (сугуба) јектенија.¹⁰⁵

3.5.3. Нарочитије јектеније и моливије за различитије сѣалеже верних и ѿредак Пређеосвећене Литургије у наставику.

4. ЗАКЉУЧАК

У закључку ћемо изложити компаративни преглед структуре азматског Вечерња према нашој класификацији. Такође, означићемо и заједничке елементе различитих типова последовања указујући, тамо где је потребно, на суштинске разлике у примени елемената.

Табела 2. Компарација елемената различитих типова Вечерња

	Свакодневно Вечерње	Вечерње недељом	Вечерње уочи великих празника	Вечерње уочи Божића, Богојављења и Пасхе	Пређеосвећена Литургија
Први антифон (85. псалам) ¹⁰⁶	+	+	+	+	+
Променљиви антифони ¹⁰⁷	Шест или више нтифона (табела 1)	103. псалам	Последњи променљиви антифон	Последњи променљиви антифон	Последњи променљиви антифон
140. псалам са тропаром ¹⁰⁸	Дневни	Дневни	Празника	Празника	Дневни или великопосни

¹⁰³ На Вечерњу у току Четрдесетнице појани су специфични *ѿрокимени*, који су узети према редоследу садржаном у Псалтиру. Овај круг *ѿрокимена* из Псалтира распоређиван је на следећи начин: два на Вечерњу и један на тритектију од понедељка до петка током Великог поста.

¹⁰⁴ Два старозаветна читања у току Вечерња или Литургије Пређеосвећених Дарова карактеристична су за период Четрдесетнице. Прво читање у току овог периода је узимано из Књиге Постања, док је друго из Прича Соломонових. Овај *lectio continua* прекидан је у току Страсне седмице када је уместо читања из Књиге стварања читано из Изласка, а уместо Прича Соломонових читано је из Књиге о Јову.

¹⁰⁵ Наставак последовања одговара даљем поретку Божанствене Литургије. Изузев очигледног одсуства анафоре, разлику чине: а) посебна херувимска песма, тј. мистична химна: *Сада силе*, б) нарочити причастен: *Окусише и видише* (Пс 33, 8) и в) перисин причасна: *Блајосиѡаћу Господе* (Пс 33, 1).

¹⁰⁶ Псалам 85. представља фиксни елемент последовања и саставни је део свих типова азматске Вечерње.

¹⁰⁷ Број променљивих антифона на Вечерњу се мења у току богослужбене године, те се тако у току Четрдесетнице и о Господњим празницима своди на један антифон.

¹⁰⁸ Ово је фиксни елемент последовања. Псалам се не мења, али се припее псалма јавља у две варијанте: а) кратки тропар (кекрагар) или б) други тропар (отпуститељни у данашњем богослужењу).

	Свакодневно Вечерње	Вечерње недељом	Вечерње уочи великих празника	Вечерње уочи Божића, Богојављења и Пасхе	Пређеосве- ћена Литургија
Вход ¹⁰⁹	+	+	+	+	+
Прокимен ¹¹⁰	Дневни	Дневни	Дневни или празнични	Дневни или празнични	Великопосни
Светописамска читања ¹¹¹				+	+
<i>Свейлосий Хрисйова и Да исйравийсја</i> ¹¹²					+
Сугуба јектенија	+	+	+	+	+
Три мала антифони ¹¹³	+	+	+		
Јектеније и мо- литве за поједи- начне сталеже верних	+	+	+	+	+
Испунитељне прозбе, моли- тва отпуста, главоприкло- њење	+	+	+	+	+
Светописамска читања ¹¹⁴			+		
Отпуститељни тропар са сти- ховима псалма			+		
Отпуст	+	+		+	+
Проанагносис до панихиде			+		

¹⁰⁹ Све врсте Вечерња Азматског типика спомињу вход из нартекса у храм у току 140. псалма.

¹¹⁰ Према изворима за Азматске типике јављају се следеће врсте прокимена на Вечерњу: а) дневни, б) празнични и в) великопосни.

¹¹¹ Током Четрдесетнице читања се налазе на овом месту, вероватно због њихове катихетске функције. Поуке и припреме за крштења представљају један од основних принципа обликовања богослужења у току Великог поста.

¹¹² Ова два елемента јављају се само у поретку Литургије Пређеосвећених Дарова. Вероватно одражавају древни елемент који припада најранијем периоду развоја Азматског типика.

¹¹³ Одсуство три мала антифона из последовања Вечерња у току оних периода црквене године који чувају древније богослужбене форме је још једно сведочанство о њиховом каснијем уношењу у поредак.

¹¹⁴ Празнична светописамска читања која су смештена на сам крај последовања азматске Вечерње уочи великих празника представљају древна старозаветна читања Литургије која су током 7. века премештена на ову позицију.

На основу наведених реконструкција и систематизације, можемо закључити да су постојала два основна вида азматског Вечерња у зависности од тога да ли је оно служено уочи празника или обичним данима црквене године. Главна карактеристика празничних последовања била је да су у њих укључивани додатни елементи у виду светописамских читања и химни, као и њихово надовезивање на евхаристију или причешће раније освећеним Божанским Даровима. Значајни траг развоја последовања Вечерња представља чињеница да је на Вечерњу уочи празника, као и онда када је служена Литургија, било потпуна Василијева, било Пређеосвећених Дарова, редукован број антифона у почетном делу последовања. Ове варијанте у структури азматског Вечерња указују на чињеницу да су у току оних периода црквене године који чувају древније богослужбене обрасце (Четрдесетница и велики Господњи празници) сачувани изворнији облици наведеног последовања. На основу реченог, можемо извршити следећу класификацију вечерњих последовања у Азматском типичу: а) древнији облик, који је краћи, будући да су изостављани променљиви антифони, и б) познији облик, који је садржао већи број антифона у почетном делу последовања. Унутар ове поделе могу се направити следеће потподеле:

а) древнији тип Вечерња

- 1) Вечерње уочи празника — *йарамони*;
- 2) Недељно Вечерње;
- 3) Вечерње са Василијевом Литургијом — Божић, Богојављење и Пасха;
- 4) Вечерње са Литургијом Пређеосвећених Дарова;

б) познија форма:

- 1) Свакидашње Вечерње.

Класификација последовања азматске Вечерње коју смо понудили у овом тексту допуњује поредак изложен у Милошевићевом *Молийвослову*. Такође, рад нуди одређене закључке од којих треба кренути у даљем истраживању ове теме, а који се тичу ране историје Азматског типика.

CLASSIFICATIONS OF THE VESPERS SERVICE IN
PATMOS 266, HOLY CROSS 40, AND DRESDEN A104:
A contribution to the taxonomy of services in the *asmatike akoloythia*

VLADIMIR ANTIĆ
Faculty of Orthodox Theology
University of Belgrade
vantic@bfspc.bg.ac.rs

Abstract: This work underscores the differences within the vespers services of the *asmatike* rite and attempts to systematize its noted diversity. In conjunction with this effort, the author highlights the significance of these classifications for furthering research into this variability, which in alignment with the prevailing research, represents a marker of historical development in the earliest period of the *asmatike* rite, i.e. the daily cathedral form of the Byzantine liturgical cycle. All the various forms of vespers that are evidenced in the manuscripts *Patmos 266*, *Holy Cross 40*, and *Dresden 140A* belong to one of the following classifications: 1) daily vespers, 2) Sunday vespers, 3) vespers of great feasts (*paramone*), 4) vespers of Christmas, Theophany, and Pascha together with the liturgy of St. Basil the Great, and 5) vespers of the liturgy of the Presanctified Gifts that is served during Great Lent. The substantial differences that exist between the aforementioned groupings are the consequence of historical development and the accumulation of new elements within the ancient structure of the service. The work highlights the need for further research in the field of the *asmatike* rite, which comprises the foundation of the Byzantine liturgical form. ► *Key words:* *asmatike* rite, structure of the service, vespers of great feasts, daily vespers